

Dr Irena Mikłaszewicz

Uniwersytet Witolda Wielkiego, Kowno, Litwa

Stereotypizacja Polaków na Litwie a jej konsekwencje. Z zagadnień stereotypów etnicznych

Wstęp

O zagrożeniach, jakie wynikają ze stereotypowego postrzegania powojennej historii Polaków na Litwie, pisałam przed dziesięciu laty¹. Niniejszy artykuł ma na celu kontynuację danego zagadnienia, ponieważ nadal w społeczeństwie litewskim Polska i Polacy postrzegani są stereotypowo. Nawet badania naukowe dotyczące różnych aspektów historii Polaków na Litwie, jak przyznają niektórzy litewscy badacze, najczęściej prowadzone były przez pryzmat etnicznych interesów litewskiej większości². Ta tendencja ostatnio zaczyna się zmieniać i powstają prace litewskich historyków i antropologów bardziej obiektywne. Napawa to nadzieją, że bezstronne spojrzenie na problemy Polaków na Litwie, ich tożsamość i aspiracje kulturowe zostanie przeniesione z dyskursu naukowego na płaszczyznę społeczną i polityczną, co niewątpliwie ułatwiłoby porozumienie między litewską większością a polską mniejszością.

Dlaczego stereotypowe podejście jest tak niebezpieczne w dyskursie społecznym?

Wynika to z samej natury stereotypów, oto ich niektóre cechy³:

¹ I. Mikłaszewicz, *Zagrożenie sloganami, czyli o historii Polaków na Litwie po II wojnie światowej*, *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, 2004, t. 3, s. 74–79.

² Patrz: M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė, *Etniškumo ir identitetyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus*, *Etniškumo studijos*, 2013/2, Vilnius 2013, s. 13–48.

³ Według: J. Berting, Ch. Vilain-Gandossi, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne*, *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995, s. 13–27.

- Stereotypy to nie pojęcia, lecz bardziej lub mniej ogólne odzwierciedlenia zjawisk społecznych. Odzwierciedlenia te zawsze są wartościujące.
- Stereotypy nie wywodzą się z bezpośredniego doświadczenia jednostek, lecz z tradycji, przekazu i zapośredniczenia. Stąd, jeśli są mocno zakotwiczone w świadomości zbiorowej, nie są podatne na te doświadczenia, które nie odpowiadałyby wcześniej ustalonym wyobrażeniom.
- Stereotypy są ważnym integrującym społeczeństwo składnikiem; odnaleźć je można w motywacji działań społecznych, w ideologii oraz propagandzie politycznej.
- Stereotyp jest nacechowany emocjonalnie (negatywnie lub pozytywnie). Jest całkowicie sprzeczny z faktami lub częściowo odpowiada prawdzie, lecz zawsze jawi się jako w pełni prawdziwy.

Stereotypy mają wpływ na kształtowanie opinii publicznej: „Opinie ludzi stają się opinią publiczną, jeżeli osiągają status zbiorowy (...), zyskują społeczne poparcie, wyznaczają wolę działania zbiorowego, a niekiedy bezpośrednio same działanie. W ten sposób wrastają w naszą wyobraźnię i wkraczają w sferę polityki. (...) W. Lippmann stosuje trójczłonowy schemat analizy opinii publicznej: pierwszy człon odnosi się do rzeczywistej sytuacji; drugi obejmuje obrazy tej sytuacji w głowach ludzi; trzeci dotyczy już działań, będących wynikiem **reakcji na owe obrazy, a nie na samą sytuację** (podkreślenie aut.)”⁴.

Niebezpieczeństwo wynika stąd, że reakcja dotyczy nie realnej sytuacji, ale obrazu tej sytuacji, jaki został utrwalony w stereotypowym ujęciu jakiegoś problemu. Z definicji Dmitrija Goruna wynika, że „stereotyp etniczny to wyobrażenie oparte nie na ocenie bezpośredniej, a wyprowadzone ze standartowych osądów o cechach charakterystycznych własnego wizerunku (autostereotyp) i wizerunków innych etnosów (heterostereotyp)”⁵. Autor dodaje, że stereotyp etniczny zawiera nie tylko stwierdzenie różnicy między poszczególnymi etnosami, lecz też ocenę tej różnicy⁶.

⁴ J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa 2005, s. 29.

⁵ D. A. Gorun, *Stereotypy świadomości etnicznej. Powstanie i rozwój, Sprawy Narodowościowe*, Seria nowa, 2003, z. 23, s. 174.

⁶ *Ibidem*, s. 175.

Przyjrzyjmy się stereotypowi Polaków w oczach Litwinów (powołując się na opinię autorki Litwinki)⁷:

- odpowiedzialni za polonizację Litwy,
- okupanci w okresie międzywojennym.

Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości Polacy zostali podzieleni na Polaków (dobrych z Polski) i Polaków z Wileńszczyzny, którzy „byli ciągle widziani przez pryzmat już ukształtowanego stereotypu, może z dodatkiem jeszcze paru negatywnych cech (jak niechęć do nauki języka litewskiego (...), odmowa współpracy na rzecz nowej niepodległej Litwy, popieranie byłego ustroju komunistycznego, szukanie własnej autonomii (...))” – pisze Greta Lemenaitė. Tomas Venclova zaznacza, że na Litwie po wojnie utrwalił się pozytywny stereotyp Litwina i negatywny stereotyp <innego>: „Niezgoda na ten stereotyp jest milcząco uważana za grzech działający na zgubę narodu, a jeżeli zaprzeczają stereotypowi fakty – cóż, tym gorzej dla faktów”⁸. Dalej autor zaznacza, że „w próżni postkomunistycznej – której nie znosi natura ludzka – bożek narodu z łatwością zastępuje bożka nieomyślnej klasy i nieomyślnej partii. Pielęgnowane jest poczucie nieustannego zagrożenia Litwy przez rozmaite ciemne moce i głównie przez sąsiadów; jest to dobry sposób zdobycia prestiżu i głosów”⁹. Obecnie badacze zajmujący się problematyką etniczną podkreślają, że twierdzenie o bezkonfliktowym współżyciu różnych grup narodowych w krajach komunistycznych było mitem, a w dobie reform rynkowych i demokratycznych w tych krajach ujawniły się napięcia i konflikty związane z mniejszościami narodowymi¹⁰. Zaznacza się też wagę konfliktów etnicznych w dobie ponowoczesności, w której następuje wzrost ruchów separatystycznych, które domagają się przekazania pewnych atrybutów państwa – narodu, przede wszystkim polityki kulturalnej i oświatowej, na regiony o silnych cechach etnicznych, a ponieważ „państwa są zinstytucjonalizowanymi organizacjami społecznymi narodów dominujących” (według określenia

⁷ G. Lemenaitė, Stereotyp Polaka w oczach Litwina, *Narody i stereotypy*, Kraków 1995, s. 90–94.

⁸ T. Venclova, *O problemie stereotypu litewskiego*, w: *Narody i stereotypy*, Kraków 1995, s. 78.

⁹ *Ibidem*, s. 80.

¹⁰ S. Łoziński, *Równość i różnica*, Warszawa 2005, s. 10.

Waltera Żelaznego), toteż konflikt etniczny jest wpisany w stosunki społeczne¹¹.

Należy zwrócić uwagę, że etniczność zawsze jest emocjonalnie nacechowana. „Zaangażowanie emocjonalne, które wiąże się z poczuciem tożsamości etnicznej, sprzyja realizowaniu interesów. W pewnym stopniu te cechy charakteryzują również mniejszość polską na Wileńszczyźnie, zwłaszcza w aspekcie działalności i wpływu polskich partii oraz organizacji.” – pisze w swym artykule o teoretycznych aspektach badań nad tożsamością Alicja Malewska¹². Wobec tego ważne jest uświadomienie sobie wagi stereotypów oraz ich wpływu na decyzje podejmowane przez obie strony konfliktu. Na przykład stereotyp Polaka litewskiego jako „wroga” niepodległości Litwy, autonomisty mógł ułatwić władzom litewskim podjęcie decyzji o zarządzaniu komisarycznym, kiedy 12 września 1991 r. na mocy uchwały Rady Najwyższej RL zostały rozwiązane rady rejonów wileńskiego i solecznickiego. Natomiast stereotyp Litwina wrogo nastawionego do polskości, mógł wywołać u mniejszości polskiej na Litwie pragnienie obrony swego języka i kultury poprzez ustanowienie autonomii kulturalnej. Kolejny stereotyp o „przymusowej polonizacji Wileńszczyzny” w okresie sowieckim, o którym już pisałam¹³ i który obecnie też obalają historycy litewscy,¹⁴ mógł spowodować podjęcie takich decyzji władz państwowych, jak zakładanie po roku 1990 na Wileńszczyźnie obok szkół samorządowych z polskim, litewskim i rosyjskim językiem nauczania, szkół z litewskim językiem nauczania podległych bezpośrednio administracji państwowej, tzw. „szkół powiatowych“, które po likwidacji podziału państwa na powiaty, podlegają bezpośrednio Ministerstwu Oświaty i Nauki RL; zniesienie egzaminu maturalnego z języka polskiego jako ojczystego; od 2013 roku ujednoczenie egzaminu maturalnego z języka litewskiego dla

¹¹ W. Żelazny, *Etniczność. Ład – Konflikt – Sprawiedliwość*, Poznań 2006, s. 17–20.

¹² A. Malewska, *Problematyka tożsamości – rozważania teoretyczne w kontekście badań nad Polakami na Wileńszczyźnie*, w: *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*. Rok 2013, t. 12, s. 75–96.

¹³ I. Mikłaszewicz, *Geneza mitu o polonizacji wileńszczyzny w okresie sowieckim*. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*. Rok 2013, t. 12, s. 15–23.

¹⁴ Patrz: V. Stravinskienė, Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 metai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, t. I, Vilnius 2012, s. 81–95.

wszystkich szkół niezależnie od języka wykładowego, bez należytego okresu wyrównawczego, co powoduje ogromne przeciążenie uczniów szkół mniejszości narodowych i uzyskiwanie przez nich gorszych wyników niż wśród maturzystów szkół z litewskim językiem nauczania.¹⁵

Ważne jest uświadomienie sobie istnienia stereotypów i stworzenia mechanizmów ich przezwyciężania

D. A. Gorun pisze, że „podstawowych przyczyn pojawienia się stereotypu należy szukać w sferze psychicznych przejawów odrębności etnicznej poszczególnych jednostek lub wspólnot”¹⁶. Autor zaznacza, że każdy człowiek jest wychowywany w określonym środowisku i przyswajają charakterystyczne dla tego środowiska normy zachowań, moralności oraz stereotypy etniczne, a w tym procesie podstawowym środkiem społecznie znaczącej informacji jest język. Stereotypy etniczne stanowią podstawę świadomości etnicznej i są nieodłącznym elementem kultury, ale ich trwałość jest względna¹⁷. Zmiana uwarunkowań historycznych, zdobycie nowych doświadczeń może sprawiać, że człowiek zmienia nastawienie wobec wielu kwestii.

Jako przykład przytoczę wypowiedzi studentów Litwinów, których pytano, czy nauka języka polskiego sprzyja lepszemu poznaniu Polski, polskiej kultury i przewartościowaniu swoich poglądów na temat Polaków? O podzielenie się refleksjami dotyczącymi tych problemów poproszono studentów Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, którzy uczyli się języka polskiego przez trzy semestry: naukę rozpoczęli na poziomie A1, w momencie zaś udzielania odpowiedzi, w końcu listopada 2012 roku, kończyli poziom B1. Badaniami objęto kilkunastuosobową grupę studentów. Większość odpowiedzi była anonimowa, ale zdarzały się też odpowiedzi podpisane imieniem i nazwiskiem. Wszystkie odpowiedzi przetłumaczono i opatrzone odpowiednią literą alfabetu, np. wypowiedź A, wypowiedź B, itd. (oryginały znajdują się w archiwum autorki).

¹⁵ Egzamin ten złożyło w 2014 roku 88,4 proc. maturzystów ze szkół z litewskim językiem wykładowym i 83,7 proc. ze szkół mniejszości narodowych: <www.wilnoteka.lt/pl/arttykul/slabsze-wyniki-matury-z-jezyka-litewskiego/> [24.10.2014].

¹⁶ Op. cit., s. 176.

¹⁷ Op. cit., s. 178.

Na pytanie, co wiedzieli o Polsce przed rozpoczęciem nauki języka polskiego, otrzymano następujące odpowiedzi:

- Niemal nic nie wiedziałem o Polsce: może tylko kilka pojedynczych faktów. Wiedziałem, że to nasz sąsiad, że stolica Polski – Warszawa, że klóćimy się o przeszłość i że nie możemy dogadać się na temat narodowości A. Mickiewicza. Jak widać, wiedza nie była głęboka¹⁸.
- Miałam charakterystyczny dla Litwy stereotypowy pogląd na Polskę. Stosunek do języka nie był najlepszy. (...) Moje postrzeganie Polski kształtowała szkoła i społeczeństwo, w którym ciągle przypomniano okupację Wilna, okres Rzeczypospolitej Obojga Narodów i polonizację sfer rządzących na Litwie. O (polskiej) kulturze czy ludziach nie miałam wyrobionej opinii, ponieważ ani z jednym, ani z drugim nie miałam styczności¹⁹.

Należy zaznaczyć, że tak swoją wiedzę o Polsce oceniali studenci, którzy już w ciągu jakiegoś czasu uczyli się języka polskiego, niektórzy mieli okazję uczestnictwa w Letnich Szkołach Języka Polskiego i Kultury w różnych miastach Polski. Spowodowało to zmiany w postrzeganiu Polski i jej kultury, na co wskazują następujące wypowiedzi:

- Właśnie nauka języka na poziomie B1, poznawanie polskiej kultury oraz kraju z autopsji polepszyły moją opinię o Polsce, jej kulturze i języku²⁰.
- Dowiedziałem się sporo o polskich miastach, ludziach, kulturze. Zobaczyłem, czym się różnimy, a czym jesteśmy podobni. W pogłębieniu znajomości języka polskiego bardzo pomogły letnie kursy języka i kultury polskiej w Warszawie. (...) Oczywiście, że najwięcej dowiedziałem się dzięki bezpośrednim kontaktom z Polakami, którzy opowiadali o sobie i o swoim kraju. Po zakończeniu nauki na trzecim poziomie będę kontynuował naukę języka polskiego samodzielnie i nadal będę interesował się Polską²¹;
- Wiedzę o Polsce poszerzyłem dziesięciokrotnie. Największym bodźcem była znajomość języka polskiego, co pozwoliło na po-

¹⁸ Wypowiedź A.

¹⁹ Wypowiedź D.

²⁰ Wypowiedź L.

²¹ Wypowiedź A.

znanie Polski z bliska. Zacząłem czytać internetowe wydanie „Gazety Wyborczej” i sporadycznie śledzić, co się dzieje w Polsce. Powoli zacząłem czytać historiografię w języku polskim (Łossowski, Kraszewski i inni) (...), słuchałem polskiej muzyki (Marek Grechuta, Kazik Staszewski, Jacek Kaczmarski i inni), ponieważ ciekawie jest słuchać i rozumieć teksty piosenek, poza tym polska poezja śpiewana jest naprawdę dobra. Można powiedzieć, że gorsza lub lepsza znajomość języka otworzyła mi drzwi do starej i nowej kultury polskiej. Tak wiele mogę teraz powiedzieć o Polsce, że trudno to wymienić²².

- Przed rozpoczęciem nauki języka polskiego Polskę oceniałem neutralnie. Nigdy nie mogłem zrozumieć, dlaczego ludzie tak negatywnie postrzegają ten kraj. Tak, możliwe, że w przeszłości zdarzały się nieporozumienia, ale to przecież przeszłość. Podczas zajęć miałem możliwość głębszego zapoznania się z polską kulturą, zwyczajami, muzyką, znanymi postaciami oraz z najciekawszymi miejscowościami tego kraju, miałem kontakty z Polakami – to pozwoliło mi spojrzeć na ten kraj z bliska. Dlatego mogę stwierdzić, że moja opinia o Polsce zmieniła się w na pozytywną, i że naprawdę warto lepiej Polskę poznać²³.

Zakończenie

Przytoczone powyżej wypowiedzi studentów świadczą, że nauka języka polskiego stała się okazją do poznania Polski, jej kultury i współczesnych realiów. To pozwoliło studentom na wyrobienie samodzielnego poglądu na Polskę i pozytywnej opinii o tym kraju, czyli uległ zmianie ich stereotyp postrzegania Polski i polskiej kultury.

Zapewne trzeba też stworzyć specjalne programy edukacyjne, umożliwiające Litwinom lepsze poznanie Polaków na Litwie, ich aspiracji, dążeń do zachowania własnej kultury i języka. Należy wspierać obiektywne badania naukowców litewskich nad współczesną tożsamością mniejszości narodowych i propagowanie tych badań w środkach masowego przekazu na Litwie, co mogłoby z czasem wpłynąć na zmia-

²² Wypowiedź B.

²³ Wypowiedź I.

nę obiegowego stereotypu Polaka na Litwie wśród społeczeństwa litewskiego. Ułatwiłoby to rozwiązywanie istniejących problemów na linii państwo – mniejszości narodowe.

Słowa kluczowe: stereotypy, Polacy na Litwie, relacje polsko-litewskie.

The Consequences of Stereotyping about Poles in Lithuania. On the Issue of Ethnic Stereotypes

Summary

The article presents the problems to the stereotypical perception of the post-war history of Polish minority in Lithuania. Some Lithuanian researchers recognize that studies on the history of Poles in Lithuania were conducted mostly through the prism of the interests of the Lithuanian ethnic majority. This trend is beginning to change and the number of objective studies of Lithuanian historians and anthropologists is growing. At present Lithuanian researchers, dealing with the issues of ethnicity, emphasize that the claim of a conflict-free coexistence of various national groups in communist countries was a myth. In the era of market reforms and democracy, tensions and conflicts related to ethnic minorities were revealed and the importance of ethnic conflicts in the era of postmodernity is stressed. Stereotypes have an impact on public opinion. The danger stems from the fact that the response is not related to the real situation, but to the image of the situation that has been fixed in stereotypical terms. Ethnicity is always emotionally marked and promotes the realization of their own interests by both parties to the conflict, Poles in Lithuania and Lithuanians. It is important to realize the existence of stereotypes and to create the mechanisms to overcome them. Stereotypes form the basis of ethnic consciousness and are an integral part of culture, however their durability is relative. When the historical conditions and specific experiences of individuals change, stereotypes may vary as well. The Lithuanian students who were learning the Polish language and spent some time in Poland changed the negative perception of Polish culture into positive.

Keywords: stereotypes, Poles in Lithuania, Polish-Lithuanian relations.